

Město Zlín v meziválečných letech

Koncern Baťa jako rozhodující aktér komunální politiky a veřejného školství

DAVID KOLUMBER – TEREZA KOLUMBER

Kolumber, David – Kolumber, Tereza: The Town of Zlín in the Interwar Years: The Baťa Concern as a Decisive Participant in Municipal Politics and Public Education

The topic of the study is the influence of the Baťa Concern on selected areas of everyday life in the town of Zlín. The text aims to describe, explain and interpret how Zlín's municipal politics and public education in the example of Masaryk's experimental upper elementary school were influenced by Tomáš Baťa and other representatives of the Concern between 1923 and 1938 (1945). The data were mainly obtained by studying archival documents stored in the State District Archive Zlín. The presented study focuses on municipal politics and elections in which the Baťa electoral list promised to improve and modernize Zlín's schools. Then, it seeks the circumstances of establishing and developing the experimental public school system in Zlín. The research results show that the election of Tomáš Baťa as mayor of Zlín represented a turning point for Zlín schools. He and other Concern's officials became direct participants in local public education from their position as councillors. In this way, a private company could legally manage and adapt public schools to its economic interests.

Key Words *Baťa; Zlín; Concern; Municipal Politics; Public Education*

Contact *Masarykova univerzita; David.Kolumber@law.muni.cz – Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně; tkolumber@utb.cz*

doi.org/10.15452/Historica.2022.14.0009

Zlín byl ještě na konci 19. století malé sídlo čítající několik tisíc obyvatel. Ke zlomu došlo v důsledku tamější existence Baťových závodů. Ty vznikly kvůli „mladické nerozvážnosti“.¹ V roce 1894 sourozenci Anna, Antonín a Tomáš Baťovi dali dohromady dědictví po své matce a na jméno Antonína zřídili obuvnickou živnost se sídlem v rodném Zlíně.² Nezhlednili ovšem jeho okrajovou polohu a nedostatečnou dopravní obslužnost. I přesto se v dalších dekádách stala značka Baťa nezanedbatelným aktérem místního vývoje. Dokazuje to i fakt, že už na přelomu 19. a 20. století byl Tomáš Baťa největším místním plátcem daní. Bylo proto jen otázkou času, kdy dojde ke střetu zájmů rozvíjejícího se závodu se zájmy jiných místních elit. Konflikt vznikl nejprve s poslancem Moravského zemského sněmu a místním velkostatkářem Stefanem Hauptem von Buchenrode, poté i s představiteli samotného města. Štěpící linií byla po rozkolu sociální demokracie okolnost příslušnosti místní politické reprezentace ke komunistům.

¹ Podrobně k historii Zlína: POKLUDA, Zdeněk: *Sedm století zlínských dějin*. Zlín 2006.

² Tomáš Baťa byl sice prohlášen plnoletým, ale z hlediska obuvnického řemesla byl pouze mladším tovaryšem, který nemohl samostatně vykonávat řemeslo. Jeho sestra Anna se obuvnickému řemeslu nevěnovala, a proto musela být živnost založena na jméno Antonína. KOLUMBER, David: Disputes over Ownership of the Baťa Empires. *Journal on European History of Law* 13, 2022, č. 1, s. 71–72.

V srpnu 1923 se Tomáš Baťa vyjádřil tak, že [...] *všechny strany v obci žily v tom převšedčení, že jest politicky prospěšno býti proti našemu závodu a tohoto svého domnělého prospěchu se také po celou dobu držely.*³ Řešení mělo přinést tzv. odpolitizování obce, což garantovala kandidátka zaměstnanců podniku, kde sám Tomáš Baťa kandidoval na patnáctém místě. Program politického uskupení Baťovci vymezil tři problémové oblasti Zlína, a to školství, nemocnici a vodovod. Baťovci v komunálních volbách zvítězili,⁴ a proto rok 1923 představuje zlom ve vývoji Zlína.

Charakter obce se začal proměňovat z maloměstského sídla v moderní město. Konceptce rozvoje bývá označována jako budování zahradního města a představuje variaci pozdější myšlenky ideálního průmyslového města,⁵ kterému koncern věnoval pozornost až do konce druhé světové války. Určitou variací na tyto myšlenky byly plány J. A. Bati na sídla v Brazílii, jež měla být vybudována z prostředků z kompenzace za znárodněný majetek, kterou však nikdy nedostal.⁶ Nelze ovšem přehlížet fakt, že osady reálně vzniklé na půdorysu ideálního průmyslového města odhalily klíčové nedostatky tohoto konceptu zejména v kontextu zvýšeného výskytu sociálně-patologických jevů.⁷

Baťovské tematické pole se vyznačuje specifickým rysem, a to zdáním podrobného a hlubokého zpracování, byť to platí pouze pro jeho dílčí oblasti.⁸ Koncern Baťa není možné vnímat pouze prizmatem průmyslové výroby, neboť je přehlížena otázka jeho vlivu na komunální politiku. Tato materie je zpravidla redukována do obecných formulací o vítězství Baťovců v roce 1923. Obdobná situace panuje také v oblasti zlínského baťovského školství. Je třeba připustit, že ve vztahu ke školství sice objektivně existuje celá řada dostupných zdrojů,⁹ ale ty se zpravidla soustředí na pedagogickou koncepci škol. Školství a komunální politika nejsou izolované oblasti, které by byly integrovány pouze přítomností koncernu. Naopak jsou úzce propojené.

³ Náš závod a město Zlín. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 18. 8. 1923, s. 10.

⁴ Baťovci jako v zásadě apolitický element ovládali město až do nastolení úřednické správy obcí v létě 1944. Státní okresní archiv Zlín (dále SOKA Zlín), fond Archiv města Zlín (dále AMZ), inv. č. 613.

⁵ Přestavba obce podle konceptu zahradního města znamenala proměnu městského prostoru. Ze starého Zlína se stávalo moderní město obklopené novými stavbami spojenými travnatými pásy. Srov. ŠEVEČEK, Ondřej: *Zrození Baťovy průmyslové metropole : Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. Ostrava 2009, s. 142–143. Novým nepsaným centrem obce se stala továrna. Srov. STEINFÜHRER, Annett: *Stadt und Utopie : Das Experiment Zlín 1920–1938*. *Bohemia : Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 43, 2002, č. 1, s. 33–73. Kromě stavby továrních budov musel Baťa zaplatit i výstavbu infrastruktury, bydlení, zdravotnického střediska a škol. Vysoká investice byla kompenzována závislostí obyvatel na koncernu. Ten jim sice poskytoval určité sociální jistoty, ale bylo velmi snadné o ně přijít. Srov. KARFÍK, Vladimír: *Prof. Ing. arch. Vladimír Karfík : 1901–1996 : Vzpomínky*. Luhačovice 2017, s. 167–168. V meziválečném období byl Zlín chápán nejen jako firemní město (sídlo budované a spravované jedním podnikem), ale i jako ideální průmyslové město a vzor pro ostatní baťovské satelity. Srov. JEMELKA, Martin – ŠEVEČEK, Ondřej: *Tovární města Baťova koncernu : Evropská kapitola globální expanze*. Praha 2016, s. 94–95.

⁶ Otázka kompenzací J. A. Baťovi je právně nesmírně komplikovaná a dosud nedořešená, podrobně KOLUMBER, David: *Spory o Baťův odkaz*. Ostrava 2016, s. 118–125.

⁷ MACLEOD, Gordon – WARD, Kevin: *Spaces of Utopia and Dystopia : Landscaping the Contemporary City*. *Geografiska Annaler : Series B, Human Geography, Special Issue : The Dialectics of Utopia and Dystopia* 84, 2002, č. 3–4, s. 153–170.

⁸ POKLUDA, Zdeněk: Bibliografické ohlédnutí na téma Baťa. *Česko-slovenská historická ročenka* 23, 2021, č. 2, s. 116.

⁹ Jako dobrý příklad může sloužit např. KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana: „Nová škola“ v meziválečném Československu ve Zlíně: *Ideje, aktéři, místa*. Praha 2020.

Cílem textu je popsat, vysvětlit a interpretovat prostředky, pomocí kterých docházelo k ovlivňování zlínské komunální politiky a veřejného školství na příkladu Masarykovy pokusné měšťanské školy jak Tomášem Bařou, tak i dalšími koncernovými představiteli v letech 1923–1938 (resp. 1945). Hlavní výzkumná otázka této studie se proto soustředí na to, jakým způsobem docházelo k ovlivňování zlínské komunální politiky a veřejného školství koncernem Bařa v období let 1923–1938 (resp. 1945), respektive v jakých zásadních záležitostech souvisejících s místními volbami a vznikem a chodem zlínských veřejných škol se tento vliv projevoval. Základem výzkumu bylo získání relevantních archivních materiálů. Těmi se z většiny staly archiválie uložené ve Státním okresním archivu Zlín. Jedná se hlavně o archivní fond Dominika Čipery obsahující úřední i osobní korespondenci, archivní fond Okresního soudu ve Zlíně, ve kterém jsou uloženy soudní spisy týkající se konfliktů starého a nového vedení zlínské radnice, a dále fond Archiv města Zlína obsahující úřední dokumentaci voleb.

Bařa jako politický aktér

Tomáš Bařa participoval na zlínském veřejném dění v obecním výboru už od začátku 20. století jako jeho virilní člen z titulu nejvyššího poplatníka. Na začátku prosince 1912 se tehdejší starosta města František Štěpánek dotazoval Tomáše Baři, zda by byl ochoten stát se městským radním s agendou veřejných prací. Tomáš Bařa měl funkci nejen přijmout, ale také ji vykonávat. Dále měl pracovat v souladu s většinou a potvrdit, že je rozhodně protiklerikálního smýšlení. Tomáš Bařa nabídku nepřijal s dovětkem, že [...] *své myšlení politické považují za svou soukromou záležitost a poněvadž nemíním nijak se politicky uplatňovati, odpadá povinnost klásti komukoliv z něho účty.*¹⁰

Ještě v říjnu 1913 při debatách o plánované dráze z Holešova do Uherského Hradiště a vzniku nového nádraží na východ od Zlína dokázal Bařa za podpory města prosadit, aby stávající nádraží (kolem něhož měl komplex své rozvíjející se továrny) bylo zachováno jako zastávka.¹¹ Dne 12. listopadu 1918 se za své zásluhy o město stal čestným občanem Zlína¹² a o rok později členem zastupitelstva v podmínkách republiky v komunálních volbách.¹³ Na činnosti města se ale aktivně nepodílel. Následné vyhocení vztahu se zlínskou radnicí se mohlo jevit jako poměrně nečekané. Nepřehlédnutelným indikátorem konce idylického soužití města a jeho čestného občana bylo usnesení městského zastupitelstva ze dne 25. června 1920. Tomáš Bařa byl napomenut, že bude vyloučen z obecního zastupitelstva, pokud se nebude nadále účastnit jeho jednání a jednání jeho orgánů.¹⁴ Tyto rozpory bylo přece jen možné ještě označovat za marginální, avšak otevřený konflikt na sebe nenechal dlouho čekat a souvisel s objektem nové zlínské radnice.¹⁵ Bařa nesouhlasil s její zamýšlenou podobou, jejíž stavbu považoval za nepřiměřeně nákladnou. Kritice podro-

¹⁰ SOkA Zlín, fond AMZ, inv. č. 613.

¹¹ Tamtéž, ev. č. 47, inv. č. 129.

¹² Tamtéž, ev. č. 48, inv. č. 130.

¹³ Tamtéž, ev. č. 49, inv. č. 131.

¹⁴ Tamtéž, ev. č. 48, inv. č. 130.

¹⁵ Původní budova radnice lehla popelem 27. 8. 1921. Poté městská správa úřadovala v budově družstva Svěpomoc, kde byl také sekretariát Komunistické strany Československa. Ta měla v letech 1921–1923 dvanáct ze třiceti členů obecního zastupitelstva včetně starosty Františka Nováka. Podrobně O stavbě radnice ve „Zlíně“. *Naše pravda*, 6. 2. 1976, s. 4.

bil i rozhodující aktéry místní komunální politiky.¹⁶ Jeho kritický hlas směrem k vedení města a samotné komunistické personální obsazení zlínské radnice neodvratně vytvářelo konfliktní ovzduší. Nepřátelská atmosféra vůči Baťovi a jeho továrně představovala jeden z limitů expanze zlínského závodu. Proto se Baťa v létě 1923 rozhodl vstoupit do komunální politiky aktivně prostřednictvím vlastní formace.¹⁷

Kandidátka zaměstnanců firmy T. & A. Baťa (Baťovci) z hlediska tehdejší volební legislativy představovala volební skupinu, která se mohla voleb zúčastnit díky tomu, že její kandidátní listina získala podporu potřebného počtu jednotlivých voličů.¹⁸ Při volbách 16. září 1923 získala kandidátka Baťovců 1 322 hlasů (17 mandátů/8 náhradníků), Komunistická strana Československa 454 hlasů (6/3), Strana českých socialistů 216 hlasů (3/2), Strana lidová 188 hlasů (2/1) a Strana živnostenská 157 hlasů (2/1).¹⁹ Tomáš Baťa byl 29. září 1923 zvolen starostou města a Baťovcům připadla funkce druhého náměstka starosty. Ostatní politické strany se spojily, aby získaly post prvního náměstka.²⁰

Takový volební výsledek představuje počátek kvalitativně odlišné etapy v dějinách města. Nelze ale přehlížet fakt, že v té době existovala poměrně citelná opozice, která se etablovala zejména z řad Baťovy konkurence, což také rámovalo její politické postoj.²¹ Tomáš Baťa po svém zvolení ještě v září 1923 oznámil, že úřad bude vykonávat zdarma, a tento příklad následovali i radní. Vedle toho koncern Baťa poskytoval městu veškerá plnění bezplatně.²² Volební program kandidátky zaměstnanců závodu²³ se v zásadě podařilo naplnit již v průběhu prvního funkčního období. Ve městě vznikly vodo hospodářské stavby²⁴ a nemocnice.²⁵

¹⁶ Na přelomu srpna a září 1923 konflikt vygradoval kvůli pamětní listině, která měla být zazděna do základního kamene nové radnice. Listina byla zaslána Tomáši Baťovi. Ten na listinu dopsal dovětek „Hanba a lež“ (SOKA Zlín, fond AMZ, ev. č. 49, inv. č. 131). Hlavním důvodem sváru měla být zmínka o vězení pro dělníky v jeho továrně v období první světové války (srov. Hanba – lež. *Zvláštní vydání Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 2. 9. 1923, s. 1). Většinou jednoho hlasu pak byla listina zazděna s poznámkou Bati a dovětkem radnice o autorství „poškození“ (SOKA Zlín, fond AMZ, ev. č. 49, inv. č. 131).

¹⁷ Podrobně PERNES, Jiří: Tomáš Baťa a jeho politické názory. In: TOMAŠTÍK, Marek (ed.): *Tomáš Baťa: Doba a společnost*. Brno 2007, s. 46–50.

¹⁸ KLOUBEK, Vilém: *Obecní zřízení zemí republiky Československé se všemi zákony k tomu se vztahujícími a příslušnou judikaturou až do doby nejnovější*. Praha 1929, s. 265–266.

¹⁹ SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 613.

²⁰ Tamtéž, ev. č. 49, inv. č. 131.

²¹ Hořkou pachut měla obzvlášť návštěva ministra obchodu Ladislava Nováka v srpnu 1925. Tomáš Baťa při příležitosti první návštěvy ministra československé vlády ve městě uspořádal setkání na radnici, kde se shromáždili členové zastupitelstva a místní podnikatelé. Ministr zde vystoupil s projevem, z něhož vyplynulo, že považuje přítomné za Baťovy zaměstnance. Proti tomu se postavili zejména Arnošt Jirousek a bývalý starosta František Novák, kteří ve Zlíně vlastnili továrny. Debata se posléze stočila k tomu, že Baťa neplatí daň z obratu jako malí podnikatelé. Sám ministr se v navazujících sporech postavil na stranu Bati a posteskl si, že takového chování by se určitě nedočkal rakouský ministr. Srov. Tamtéž, fond Okresní soud ve Zlíně, sp. zn. T 554/25 a sp. zn. T 733/25.

²² Tamtéž, fond AMZ, inv. č. 613.

²³ Velký Zlín. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 3. 9. 1927, s. 2.

²⁴ V prvním volebním období byly zbudovány dílčí vodovody, jejichž výstavba pokračovala až do roku 1932, kdy začala být řešena potřeba vody pro Zlín výstavbou Fryštácké přehrady (1932–1937). Podrobně Více vody. *Zlín*, 2. 8. 1937, s. 2.

²⁵ Se vznikem zlínské nemocnice bylo počítáno v návaznosti na 60. výročí nástupu císaře Františka Josefa I. na trůn, kdy baronka Marianna Haupt von Buchenrode složila v prosinci 1908 u Moravské eskomptní banky 60 000 korun pro potřeby Zlínské nemocniční nadace. Nemocnice byla nakonec zbudována až ve 20. letech 20. století nákladem koncernu – podrobně SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 671.

Před volbami v roce 1927 kritizoval Baťa opozici pro její postoj a uvedl, že se opozice zařídila [...] *aby překázela naši práci, abychom nemohli splnití slibů, které jsme [...] ve volbách dali*. Dále připomenul obstrukce v souvislosti s výpovědí nájemce prostor radnice, který zde provozoval hostinec.²⁶ Opozice do voleb změnila rétoriku a deklarovala budoucí podporu Baťovi. Ten chování opozice považoval za taktiku, která má s ohledem na soužití v prvním volebním období krýt skutečný zájem opozice, a to blokovat baťovskou politiku. Baťa proto ve volbách akcentoval nutnost zisku dvou třetin hlasů.²⁷ Pro volby 16. října 1927 vytvořily politické strany sdružené kandidátní listiny, zaměstnanci firmy T. & A. Baťa s Československou stranou lidovou (4 747 hlasů); Československá sociálně demokratická strana dělnická s komunistickou stranou III. Internacionály (395 hlasů) a konečně Československá národně socialistická strana (předseda Václav Klofáč) s Čs. obchodnicko-živnostenskou středostavovskou stranou ve Zlíně (383 hlasů). Skupina zaměstnanců firmy T. & A. Baťa měla 25 mandátů, komunisté dva mandáty a národní socialisté, lidovci a živnostenská strana po jednom mandátu.²⁸ Starostou se stal opět Tomáš Baťa.²⁹ Ten byl ještě na konci prosince 1928 jmenován členem Zemského zastupitelstva Moravskoslezské země.³⁰

Do voleb v září 1931 vstupovala kandidátka Baťovců s programem, jehož cílem bylo [...] *zahradní město, plné slunka, vody, občerstvující zeleně a čistoty, město nejvyšších mezd, kvetoucích živností, obchodů a řemesel, město s nejlepšími školami*.³¹ Podnik nenechal volby na náhodě. Rozhodl se využívat důvěrníky v pojetí odchylném od tehdy účinného zákona č. 75/1919 Sb. z. a n., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé.

Právě k volbám z roku 1931 se zachoval přehled, jenž ilustruje značně svérázné pojetí zlínské demokracie a činnosti důvěrníků. Koncern disponoval podrobným přehledem potenciálních voličů, kteří buď podporují jiné politické formace (označené jako kategorie *lidovci, živnostníci, čeští socialisté, komunisté a sociální demokraté*), anebo se voleb nezúčastní, resp. nezúčastnili, u čehož byl zpravidla uveden i důvod (nemoc, stáří, vojenská služba, nepřítomnost v obci). Přehled byl připravován dílem před volbami a dílem po volbách. Jeho obsah byl syntézou informací jednotlivých důvěrníků a vyžádaných informací od dalších pracovníků závodu a zahrnoval v rámci jednotlivých kategorií jména jednotlivých voličů, bydliště, pracoviště a poznámku. Přehled je primárně psán na stroji, ale je doplněn ručně dopsanými poznámkami. Jednotliví voliči měli před volbami podepsat prohlášení o podpoře kandidátky Baťovců, z nichž některá byla publikována v periodiku *Zlín*. U části voličů ani podpis prohlášení nebudil u závodu dostatečnou důvěru. Lze dovodit, že kontrola probíhala srovnáním počtu skutečně odevzdaných hlasů a dřívější deklarace podpory ze strany jednotlivců. Pokud byl zisk jiných kandidátek vyšší, identifikovaly se osoby, které navzdory příslibu nevolily baťovskou kandidátku. Uváděn byl i laxní či negativní postoj k volební baťovské propagaci či ničení baťovských plakátů. Negativně byla komentována i neochota osob sdělit svou volební preferenci. Je do určité míry s podivem,

²⁶ Velká veřejná volební schůze uspořádaná Skupinou zaměstnanců firmy T. & A. Baťa. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 11. 10. 1927, s. 1.

²⁷ Tamtéž, s. 2.

²⁸ SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 613.

²⁹ Volba starosty a členů městské rady ve Zlíně. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 26. 11. 1927, s. 1.

³⁰ HESS, František: Členové zemského výboru. *Politický kalendář občanský a adresář země koruny České* 37, 1931, č. 1, s. 230.

³¹ Náš nový pracovní program r. 1931–1935. *Zlín*, 18. 9. 1931, s. 1.

že důvěrníci aktivně oslovovali i kandidáty jiných volebních formací, přičemž od některých dokonce získali příslib podpory Bařovců. V jednom případě ale volební výsledek ukázal, že takový kandidát patrně nakonec Bařovce nepodpořil. Není výjimečná formulace: *bude s námi volit, ale nevěříme*. Návštěvy musely být opakované, a to před volbami i po volbách. U některých voličů je totiž přítomna poznámka, že jsou doporučeni ke sledování (sic). Úsměvně jsou často důvody, pro které není kandidátka Bařovců konkrétní osobou podpořena. Kromě vlastní kandidatury ve volbách je to například přílišná pobožnost, fanatismus, „nebyl s firmou zadobře“ či okolnost, že se jedná o faráře, a proto bude volit lidovce.³²

Podle tehdejších platných právních předpisů musel volič hlasovat tajně a tak, aby nemohl být pozorován. Předběžné či následné zjišťování volební preference bylo proto naprosto nepřijatelné a indikuje snahu o naprosté ovládnutí města zajištěním volebního výsledku. Nelze přehlížet pozitiva bařovského působení na zlínské radnici, ale takový postup představoval značně sofistikovaný systém manipulace přičitatelný spíše autoritativním režimům.

S ohledem na popsany postup není s podivem, že po komunálních volbách uskutečněných dne 27. září 1931 tvořili obecní zastupitelstvo pouze členové skupiny zaměstnanců firmy Bařa, a. s. a jeden lidovec.³³ Starostou se opět stal Tomáš Bařa, nicméně ke změně ve vedení města došlo v důsledku jeho tragické smrti.³⁴ V srpnu 1932 byl starostou města zvolen Dominik Čipera,³⁵ neboť šéf závodů Jan Antonín Bařa v té době ještě neměl ve Zlíně domovskou příslušnost,³⁶ a proto ani ve volbách nekandidoval.

Zapojení koncernu do činnosti města se neomezovalo jen na štědré financování zlínských komunálních aktivit a zjišťování volební preference jednotlivých voličů. Přestože

³² SOKA Zlín, fond Dominik Čipera, číslo přírůstku 14/1968–Volby 1931.

³³ Tamtéž, fond AMZ, inv. č. 613.

³⁴ Právě otázka tragické smrti Tomáše Bařa znamenala odhalení projekce zájmů koncernu prostřednictvím Zlína. Vedení závodu dlouhodobě usilovalo o to, aby Otrokovice, kde 12. 7. 1932 tragicky zahynul při leteckém neštěstí Tomáš Bařa, nesly jméno Bařov. V tomto duchu pak otrokovické obecní zastupitelstvo přijalo usnesení 11. 6. 1933 s tím, že přejmenování proběhne na první výročí smrti Tomáše Bařa [srov. Tamtéž, fond Obecní úřad Otrokovice (dále ObÚ), ev. č. 4, inv. č. 4]. Navzdory intervencím na ministerstvu vnitra i u Zemského úřadu v Brně se změna názvu nedařilo urychlit, a navíc se proti přejmenování postavila v listopadu 1934 také místopisná komise ministerstva vnitra a ministerstvo železnic. Hlavním problémem byla hrozba záměny Bařova s obcí Bařovo na Podkarpatské Rusi, přičemž vedení závodu odmítalo variantu názvu Bařov u Zlína či Bařov na Moravě. Zlínská radnice nabídla podkarpatskoruskému Bařovu, že bude finančně kompenzovat jeho přejmenování. Bařovo na pobídku reagovalo pozitivně a uvažované náklady vyčíslo částkou 100 000 korun. Ani to však situaci nevyřešilo, neboť v červenci 1937 se ministerstvo vnitra opětovně postavilo proti přejmenování. Tehdy argumentovalo vhodností ponechání historického názvu Otrokovice (jako výjimečné fixace staroslovanského „otrok“ neboli dítě). Na přejmenování se na sklonku roku 1938 dotazoval také Dominik Čipera, jenž byl v té době nejen starostou Zlína, ale také ministrem veřejných prací. Název Bařov byl pak pro Otrokovice zaveden výnosem ministerstva vnitra ze dne 27. července 1939, č. 80L0/39. Obec se k původnímu názvu vrátila po druhé světové válce, kdy byly obnoveny názvy obcí změněné v době nesvobody. Podrobně SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 602.

³⁵ Tamtéž, ev. č. 51, inv. č. 133.

³⁶ Jan Antonín Bařa byl od 24. 4. 1934 čestným občanem Zlína. *Zpráva a účty města Zlína za rok 1933: Vydáno péčí a nákladem zastupitelstva města Zlína k informaci občanům*. Zlín 1933, s. 51. V té době se ale již s čestným občanstvím nepojilo místní aktivní volební právo (srov. KLOUBEK, Vilém: *Obecní zřízení všech zemí republiky Československé a volební řád se všemi zákony k tomu se vztahujícími a s příslušnou judikaturou až do doby nejnovější*. Praha 1922, s. 41). Jan Antonín Bařa s manželkou a dětmi získali ve Zlíně domovskou příslušnost po nepřetržitém desetiletém pobytu ve městě až rozhodnutím městského zastupitelstva ze dne 28. 11. 1935 (SOKA Zlín, fond AMZ, ev. č. 53, inv. č. 135). Zajímavostí pak je, že emanace zastupitelstva používá jména Jan Antonín, byť se v té době majitel koncernu jmenoval Jan Karel. Ke změně jména na „Jan Antonín Karel Bařa“ došlo teprve výnosem Zemského úřadu v Brně ze dne 11. 4. 1939, č. j. 12.478/III/5 [MZA, fond Sbírka matrik (1579–1949), Rodní a křestní kniha pro královské město Uherské Hradiště 1880–1901, kniha č. 12062, snímek 393/510].

Jan Antonín Baťa nebyl členem zastupitelstva, v září 1935 úkoloval zlínskou nemocnici. Ta na jeho příkaz měla vystavit při narození každému dítěti kartotéku, která měla být předána škole a po jejím absolvování pak osobnímu oddělení podniku s tím, aby každý měl [...] jednu kartotéku od svého narození až do konce života.³⁷ Návrh kartoték byl schválen v říjnu 1935,³⁸ ale v praxi se tyto kartotéky nakonec neobjevily.

Na popud Jana Antonína Bati byl v listopadu 1936 zpracován seznam pracovníků zaměstnaných městem, kteří měli být zaměstnáni v závodě. Pro městský rozpočet to představovalo nezanedbatelnou úsporu. Současně to ale vedlo ke skutečnosti, že městští zaměstnanci byli podřízeni koncernu nejen *de facto*, ale i *de iure*. V této souvislosti je na místě uvést, že do května 1938 poskytl Baťovy závody městu plnění v hodnotě kolem 46,5 milionu tehdejších korun.³⁹

Obecní zastupitelstvo zvolené na podzim 1931 bylo rozpuštěno 20. května 1938 ve vazbě na vznik Velkého Zlína, jenž dosavadní Zlín spojil s obcemi v okolí. Správou obce byl pověřen dosavadní starosta Dominik Čípera jako vládní komisař. Komunální volby se měly uskutečnit 12. června 1938. Už dne 29. května 1938 byla v 8:20 hod. podána kandidátka Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské a v 11:54 hod. pak kandidátka Spolupráce Baťovců a přátel Velkého Zlína. Po chvíli se dostavili zlínská zástupci živnostenské strany, kteří svou kandidátku v 11:59 hod. odvolali. Následujícího dne přijel do Zlína z Olomouce tajemník živnostenské strany. Ten se chtěl dovolávat zákroku zemského prezidenta a ministra vnitra. Nakonec se živnostenská strana spokojila s příslibem zastoupení v orgánech města. Komunisté svou kandidátku nepostavili vůbec, neboť se jim ve Zlíně nepodařilo získat potřebné podpisy pro kandidátní listinu. Proti postupu v kontextu kandidátky živnostenské strany podali právě komunisté námitku, která byla Zemským úřadem v Brně odmítnuta pro nedostatek stížnostní legitimace.⁴⁰ Vzhledem ke kandidatuře jediné kandidátky volby 12. června 1938 odpadly⁴¹ a za zvolené členy zastupitelstva byli prohlášeni členové této kandidátky.⁴² V očekávání voleb byli i v roce 1938 opětovně aktivováni důvěrníci jako v roce 1931, což lze ilustrovat na příkladu referenta osobního oddělení Alberta Foldyna.⁴³ Ve funkci starosty zůstal Dominik Čípera. Tomu vyslovil podporu i Jan Antonín Baťa, jenž tentokrát ve volbách již kandidoval.⁴⁴

³⁷ Tamtéž, fond Baťa, sign. II/1, ev. č. 1020, inv. č. 49.

³⁸ Tamtéž, fond AMZ, ev. č. 214, inv. č. 296.

³⁹ Tamtéž, inv. č. 613.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Srov. § 27 odst. 1 zák. č. 75/1919 Sb. z. a n., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé, ve znění zák. č. 111/1937 Sb. z. a n.

⁴² SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 613.

⁴³ Existenci obdobné knihy k volbám jako z roku 1931 zmiňoval v souvislosti s rokem 1938 při svém výslechu Státní bezpečností v dubnu 1951 Albert Foldyna. Z jeho výslechu plyne, že v souvislosti s volbami v roce 1938 bylo aktivováno přes 1000 důvěrníků. Ti byli rozděleni do pěti rajonů, které řídila ústřední volební kancelář v továrně. Každý jednotlivý důvěrník měl na starost pět až dvacet občanů, u nichž vyšetřil jejich politickou orientaci a zda budou volit baťovskou kandidátku. Zprávy předal rajonistům a ti je předávali do ústřední volební kanceláře, kde docházelo k přepisu na hlavní volební seznam. Po volbách byla vypracována zpráva o celkových výsledcích voleb, která byla se seznamy a poznámkami svázána do jedné knihy a předána Číperovi, jenž ji uložil do archivu. Jednotliví důvěrníci měli svou roli vyznačenu v osobní kartě. Naposledy se o zprávě z těchto voleb vědělo v roce 1946 (podrobně Archiv bezpečnostních složek, fond Objektové svazky, registrační číslo 14496 Brno, archiválně sign. 305-823-3/55, 81-125).

⁴⁴ Ke změně ve složení obecního zastupitelstva došlo za Protektorátu v březnu 1941, kdy do něj z rozhodnutí Oberlandratu a NSDAP nastoupili „němečtí zástupci“. Mezi nimi byl Albrecht Miesbach, ředitel závodů, jenž také převzal funkci v městské radě (srov. SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 613). Obecní zastupitelstvo bylo rozpuštěno

Snaha o proměnu zlínského veřejného školství

Kandidátka Baťovců vstupovala do voleb v roce 1923 se slibem vyřešení otázky zlínského školství, jehož stav byl již od dob mocnářství značně svízelný.⁴⁵ Podpoře škol nepřála ani finanční kondice města, jehož zdroje směřovaly primárně na výstavbu nové radnice. Nereálná byla i forma podpory ze strany státu.⁴⁶ Do roku 1928 byly ve Zlíně dvě obecné školy s 831 žáky a dvě měšťanské školy s 409 žáky. Tento počet škol byl vzhledem k rozrůstajícímu se Zlínu nedostatečný.⁴⁷

Přelomovým momentem bylo vítězství baťovské kandidátky, která deklarovala ochotu školy podpořit nejen verbálně, ale také masivním financováním.⁴⁸ Zlínské školství je v meziválečném období spojeno s pedagogickým konceptem pokusného a reformního školství.⁴⁹ Odborná i laická veřejnost si byla už před první světovou válkou vědoma nutnosti proměny školství, přičemž reformní pedagogické hnutí bylo přítomné v celé řadě zemí.⁵⁰ V regionálních poměrech Zlína měla podpora reformy školství mírně odlišné pohnutky, a to zájem koncernu, který si od změn vzdělávacího systému sliboval benefity pro svou podnikatelskou činnost.⁵¹

Za počátek rozvoje a modernizace zlínských vzdělávacích institucí je možné považovat rok 1925, kdy se Tomáš Baťa stal předsedou místní školní rady a kdy vznikl Spolek rodičů ve Zlíně.⁵² Rozrůstající se podnik potřeboval čím dál více zaměstnanců, přičemž jejich

rozhodnutím Zemského úřadu v Brně ze dne 21. 8. 1944, jímž byla současně nařízena úřední správa města Zlína. Do funkce úřednického starosty byl s účinností od 1. 9. 1944 povolán vládní rada Jaroslav Gela (srov. Drobné zprávy. *Zlín*, 15. 9. 1944, s. 2). Baťovské představitele na zlínskou radnici vrátilo sovětské místní vojenské velení, ale už 12. 5. 1945 byl na manifestaci zvolen národní výbor (srov. Činnost Národního výboru. *Zlínská pravda : Orgán okresní organizace KSČ ve Zlíně*, 15. 5. 1945, s. 3). Lze tedy říci, že koncern Baťa měl pronikavý vliv na fungování města více než dvě dekády.

⁴⁵ DOLESHAL, Zachary Austin: Revolutionary Transformation : 1894–1939 : The Baťa Company's Beginnings and Its Golden Era. *Slovo* 15, 2014, č. 1, s. 6–9.

⁴⁶ Ministerstvo školství a národní osvěty výnosem ze dne 23. 8. 1922, č. 87.190/22 oznámilo, že pro nedostatek prostředků nemůže být ve Zlíně zřízena státní střední škola – podrobně SOKA Zlín, fond AMZ, ev. č. 48, inv. č. 130.

⁴⁷ *Zlínské školství : Z názorů Tomáše Bati a J. A. Bati na výchovu : Dnešní stav : Plány do budoucna*. Zlín 1934, s. 8.

⁴⁸ Jestliže ve volebním období 1919–1923 bylo na školství vynaloženo 437 659,70 Kč, ve volebním období 1923–1927 to bylo již 1 339 529,45 Kč – srov. Velké veřejná volební schůze uspořádaná Skupinou zaměstnanců firmy T. & A. Baťa. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 11. 10. 1927, s. 3.

⁴⁹ Zastánci pokusného školství byli přesvědčeni, že v centru pozornosti učitele by měl být žák a jeho individuální potřeby. Cíle, obsah a metody výuky proto přizpůsobovali zájmům žáka a výuku propojovali s reálným životem. V meziválečném období platil Zlín za jedno z center československé školské reformy. Díky tomu do Zlína jezdili jak českoslovenští, tak i zahraniční učitelé kupříkladu z Jugoslávie. Podrobně SOBE, Noah: *Provincializing the Worldly Citizen : Yugoslav Student and Teacher Travel and Slavic Cosmopolitanism in the Interwar Era*. New York 2008, s. 55.

⁵⁰ KASPER, Tomáš: Cesta k reformě školy : Historicko-systematický pohled na příkladu meziválečné pedagogické diskuze. *Pedagogika* 69, 2019, č. 3, s. 379–389.

⁵¹ Již v polovině 20. let vedení závodů zjistilo, že dosavadní postup, kdy jsou mladí zaměstnanci rovnou zařazováni do pracovního procesu, není optimální. Proto na podzim 1925 oznámil Tomáš Baťa vznik školy pro výchovu průmyslového dorostu, ze které následně vznikla Baťova škola práce. Na konci 30. let byla tato škola největším učilištěm v Evropě. Srov. SCHÖRPNER, František: *Divý svět : Člověk a příroda tváří zázraků*, II. Praha 1938, s. 932.

⁵² V dochovaných dokumentech Spolku rodičů ve Zlíně stojí, že účelem spolku bylo rozvíjení vztahů rodičů a školy, upozorňování obce a státu na nedostatky školství, pořádání přednášek pro rodiče, přispívání škole i učitelům na výlohy, stravování a pomůcky. Oficiálně se mohl stát členem spolku každý mravně bezúhonný zlínský občan bez rozdílu pohlaví starší 26 let. Zpravidla byly ale členy spolku osoby spojené s koncernem Baťa (šéf závodů Baťa, choť Tomáše Bati, vedoucí obuvnických dílen, vedoucí účtárny apod.). Jméno spolku vzniklo a bylo doplňováno zápisným a ročními příspěvky členů a dary příznivců spolku, mezi které patřily Baťovy závody. Z pokladního deníku

děti měly být vychovávány a vzdělávány na veřejných obecných a měšťanských školách. Ty ale trpěly nedostatkem prostoru a personálu.⁵³ Sám Tomáš Baťa zároveň považoval veřejné školství za zastaralé, nerefluktující potřeby reformy školství a neschopné připravit žáky na jejich budoucí život a práci v Baťových závodech.⁵⁴ Na druhou stranu byla ve Zlíně patrná i určitá nechuť k všeobecnému vzdělávání.⁵⁵ Proto vzniká gymnázium ve Zlíně až ve druhé polovině 30. let.⁵⁶

Na konci července 1927 je zmíněno v kontextu budování nových školních budov v centru města, které později tvořily základ tzv. školní čtvrti, že nové školy ve Zlíně mají být školami pokusnými. Učitel a bývalý zemský inspektor Jaromír Hradil zdůraznil, že záleží na rodičích, [...] *aby přijali tuto službu našeho šéfa tak upřímně, jak jim ji nabízí a podpořovali ho v ideálních jeho snahách* [...] s tím, že školní úřady [...] *uvítají rády tento pokus, který má zajištěny všechny podmínky.*⁵⁷ V listopadu 1927 Tomáš Baťa jako předseda místní školní rady požádal Městskou radu ve Zlíně o souhlas se zřízením pokusné měšťanské školy ve Zlíně, s čímž městská rada vyslovila souhlas. Následně 29. listopadu 1927 souhlasilo s návrhem na zřízení pokusné školy měšťanské ve školním roce 1927/1928 (sic!) hlasy všech přítomných i obecní zastupitelstvo.⁵⁸

S tímto narativem koresponduje také textace žádosti z 11. června 1928 adresovaná ministru školství a národní osvěty Milanu Hodžovi, kterou Spolek rodičů ve Zlíně žádal o povolení realizace výuky od 1. září 1928 v rámci tzv. Příhodovské jednotné školy s tím,⁵⁹ že [...] *Zlín vyrůstá v typ nového města, má tolik podobností s americkými městy, jako snad žádné jiné město v Evropě. Potřeby závodu a požadavky na zaměstnance jsou tak vysoké*

spolku je patrné, že od vzniku spolku až do roku 1937 pocházel příjem pouze od podniku Baťa, poté od Baťova podpůrného fondu, jenž měl ovšem své příjmy také odvozené od koncernu. Podrobně SOKA Zlín, fond Baťa, sign. II/5, ev. č. 1189, inv. č. 22.

⁵³ Tamtéž, sign. II/6, ev. č. 1296, inv. č. 343.

⁵⁴ STEINFÜHRER, Annett: Uncharted Zlín: The Forgotten Lifeworlds of the Baťa City. In: KLINGAN, Katrin – GUST, Kerstin (eds.): *A Utopia of Modernity: Zlín: Revisiting Baťa's Functional City*. Berlin 2009, s. 105–116.

⁵⁵ Značně svérázný přístup k všeobecnému středoškolskému vzdělávání ze strany Tomáše Bati ilustruje jeho citát: *K čemu vám pomůže znalost vyšší matematiky, když máte pořád prázdné kapsy?* BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projevy, Svazek 1: Mé začátky*. Zlín 1932, s. 135. Obdobné názory zastával i starosta Zlína Dominik Čípera: *Střední školy jako gymnasium a reálka slouží pro výchovu státních úředníků a vysokoškoláků. Pro budoucnost největší cenu mají odborné školy [...] Pro praxi průmyslového úředníka nemají reálky a gymnasia valnou cenu*. Zlín nechce středních škol. *České slovo*, 14. 7. 1934, s. 2.

⁵⁶ Při otevření gymnázia v září 1936 zdůraznil Dominik Čípera nutnost sledování pedagogických zásad zlínské- ho pokusného školství s tím, že i gymnázium má žáky vést k samostatnosti a podnikavosti a má být adaptováno pro potřeby závodu. Dokazuje to fakt, že učitelé zlínských odborných škol vyučovali i na gymnáziu a budoucí absolventi měli směřovat na vysoké školy technického směru. Srov. Otevření spolkového reálného gymnasia ve Zlíně. *Zlín*, 4. 9. 1936, s. 4. V období Protektorátu ze strany vedení zlínských pokusných škol docházelo ke kritice gymnázia z pozice deformace koncepce jednotné školy, což v květnu 1942 vyústilo v doporučení, aby byla činnost gymnázia eliminována. Srov. SOKA Zlín, fond Dominik Čípera, ev. č. 16, inv. č. 1722.

⁵⁷ *Nové školy ve Zlíně. Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 30. 7. 1927, s. 2–3.

⁵⁸ SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 715.

⁵⁹ Václav Příhoda jako zkušený středoškolský učitel a docent Univerzity Karlovy v Praze vytvořil návrh na reformu československého školství, ve které se promítly jeho zahraniční zkušenosti. Podrobně CACH, Josef – VÁŇOVÁ, Růžena: Václav Příhoda (1889–1979): Život a dílo pedagoga a reformátora školství. *Pedagogika* 50, 2000, č. 1, s. 4–6. Příhoda kritizoval zastaralost československého školství a navrhol několik významných organizačních změn. Jeho pojetí reformy zahrnovalo jednotnou školu, která znamenala sjednocení všech škol pro žáky od jedenácti do patnácti let (gymnází a nižších středních škol). Příhoda si byl vědom toho, že každý žák má jiné vzdělávací potřeby, a proto zdůrazňoval nutnost diferenciac. Žáci tak měli být rozděleni do tříd podle inteligenci- ního kvocientu. Podrobně URBANOVSKÁ, Eva: *České pokusné školy 30. let podle návrhu Václava Příhody. Pedagogická orientace* 6, 1996, č. 21, s. 19.

a odlišné, že dosavadní systém školní namnoze osvědčuje se méně než v jiných městech.⁶⁰ Spolek rodičů požádal ministerstvo školství a národní osvěty o povolení zřídit takovou měšťanskou školu, která by nahradila dosavadní zlínské měšťanské školy.⁶¹ Od samého počátku bylo uvažováno o tom, že škola bude koncipována na bázi pokusnictví. Je patrné, že zlínská pokusná měšťanská škola měla vzniknout před těmi v Praze.⁶²

Z textace samotné žádosti vyplývá, že zlínská lokální podpora pokusné školy měla spíše sledovat zájmy závodů než reflektovat sociální změny ve společnosti vedoucí ke změnám ve školství.⁶³ V tomto směru se ale spojila snaha československé odborné veřejnosti o reformu školství se zájmy závodu, který v podpoře obecného a měšťanského školství spatřoval celou řadu benefitů pro svou další expanzi. Není proto bez zajímavosti, že podporovatelé reformy školství našli své uplatnění v baťovském Zlíně, kde pracovali jako ředitelé škol či učitelé.

Zlínská pokusná měšťanská škola nakonec zahájila svou činnost souběžně s pražskými pokusnými školami, neboť připravenost Zlína na zajištění všech podmínek narážela na objektivní personální deficit. Teprve v březnu 1929 se školní rada zabývala složením budoucího pedagogického sboru. Nejprve byl osloven potenciální ředitel školy Josef Úlehla, jenž ovšem nabídku vedení školy odmítl z obavy z konfliktu s Tomášem Baťou. V této souvislosti správně odhadoval rizika zlínského pokusnictví, které bude limitováno zájmy závodu.⁶⁴ Proto byl pro vybudování školy nakonec osloven reformátor školství Stanislav Vrána,⁶⁵ který naplňoval představy samotného Tomáše Bati o vhodném řediteli. Nezdár v zajištění personálního obsazení pokusné měšťanské školy byl velmi rychle zapomenut a v polovině července 1929 přinesl zlínský tisk zprávu, že město Zlín hodlá zřídit pokusnou měšťanskou školu. V další části článku je vysvětleno, že zřídit školu míní Spolek rodičů ve Zlíně a Tomáš Baťa dává k dispozici zdarma novou školní budovu o 46 učebnách.⁶⁶

Dne 20. srpna 1929 povolilo Ministerstvo školství a národní osvěty založení Masarykovy pokusné měšťanské školy ve Zlíně,⁶⁷ přičemž Stanislav Vrána byl zemským školním radou jmenován ředitelem školy. Povolení k založení školy bylo vydáno až na konci srpna, pár dní před začátkem nového školního roku. Oficiální místa zlínské pokusné měšťanské škole nepřála, neboť očekávala, že se žáci kvůli blížícímu se školnímu roku nebudou hlásit na novou školu. Tento předpoklad se nenaplnil a škola zahájila školní rok dne 2. září se 149 žáky.⁶⁸ Samozřejmě to bylo ovlivněno i tím, že dosavadní měšťanské školy v centru

⁶⁰ SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 716.

⁶¹ Tamtéž, fond Okresní školský výbor (dále OŠV), inv. č. 95.

⁶² KOLUMBER, Tereza: *Výuka němčiny v podmínkách baťovské pokusné školy*. Brno 2020, s. 14, 31.

⁶³ URBANOVSKÁ, Eva: Rozvoj pokusných škol ve Zlíně. *Pedagogická orientace* 7, 1997, č. 1, s. 69.

⁶⁴ HAVELKA, Emanuel: O Úlehlových reformách pedagogických a školských podle jeho filosofie a jeho praxe. *Školské reformy* 14, 1933, č. 7, s. 198.

⁶⁵ SOKA Zlín, fond 1. Střední škola (dále 1. SŠk), inv. č. 449. Stanislav Vrána patřil mezi uznávané československé pedagogy. Před příchodem do Zlína sbíral zkušenosti v zahraničí, kupříkladu na Kolumbijské univerzitě v USA. Jako ředitel zlínské pokusné měšťanské školy se soustředil kromě administrativní a manažerské práce na zlepšování a modernizaci výuky. Podrobně URBANOVSKÁ, Eva: Pedagogický sbor na Masarykově pokusné měšťanské škole ve Zlíně (1929–1939). *Pedagogická orientace* 8, 1998, č. 1, s. 39–41. Své poznatky ze školské praxe publikoval v několika monografiích, např. VRÁNA, Stanislav: *Praxe na reformní škole měšťanské*. Zlín 1936.

⁶⁶ Město Zlín hodlá zřídit pokusnou školu. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 13. 7. 1929, s. 2.

⁶⁷ SOKA Zlín, fond 1. SŠk, inv. č. 455.

⁶⁸ O pět let později navštěvovalo Masarykovu pokusnou měšťanskou školu 953 žáků. Srov. 6 000 žáků a žákyň bude po prázdninách navštěvovat zlínské školy. *Zlín*, 10. 8. 1934, s. 1.

města byly zrušeny a nahrazeny novou pokusnou měšťanskou školou, za kterou stál samotný závod.

Zlínské pokusné školy se měly stát [...] *místem, kam se každý rád podívá, jak kdesi řekl náš prezident* [Masaryk].⁶⁹ Exklusivní charakter školy měl zajistit fakt, že nově vzniklá škola byla výběrová, a tak ji nemohlo navštěvovat každé zlínské dítě. Pro přijetí byly klíčové známky z obecné školy. Nepřijati žáci navštěvovali jinou měšťanskou školu, často vzdálenou několik kilometrů od jejich domovů.⁷⁰ Zlínská pokusná škola se skládala převážně z žáků s vyšší inteligencí, která byla pravidelně testována.⁷¹ Žáci byli následně rozřazeni podle inteligence do následujících větví (skupin): humanitní (ti s nejlepším prospěchem), průmyslové, obchodně-živnostenské a dvouleté (ti s nejhorším prospěchem).⁷²

Škola měla vycházet z požadavku, že vzdělávání je neúspěšnější, vychází-li z potřeby práce a může se na práci ihned aplikovat.⁷³ Koncern do značné míry determinoval také školní kurikulum, jež v jednotlivých předmětech akcentovalo zejména témata a okruhy spojené se závodem.⁷⁴ Jako hlavní inspirační báze pro zlínské pokusné školství bývají označovány vlivy z USA, které nelze popírat i kvůli pronikání těchto vlivů do dalších zemí, odkud se zprostředkovaně dostávaly do Československa. V přípisě zlínského Spolku rodičů z 11. června 1928 adresovanému ministru Hodžovi je výslovně odkazováno na obdobné pokusy v Německu, v Polsku, v okrajových státech bývalého Ruska, v Rakousku a zejména ve Vídni.⁷⁵

Zlínská pokusná měšťanská škola se dostala do povědomí široké veřejnosti díky několika faktorům. Odborníci psali o zlínském pokusném školství články, které vycházely v různých periodikách, a proto začali zlínské učitelé platit za uznávané autority v oblasti pokusného školství.⁷⁶ Inspirací pro psaní článků byly zkušenosti z pobytu ve Zlíně, kdy měla odborná veřejnost možnost poznat jak město Zlín spolu s Baťovými závody, tak i činnost školy. Během let 1935–1938 navštívilo zlínskou pokusnou měšťanskou školu bezmála 2 000 odborníků.⁷⁷ O Masarykově pokusné měšťanské škole byla veřejnost informována také z časopisu *Tvořivá škola*, jež vycházel až do roku 1939 a do kterého přispívali jak žáci, tak i učitelé.⁷⁸

Systém transmisí z podniku Baťa na zlínské veřejné školy byl zajištěn prostřednictvím zmíněného Spolku rodičů ve Zlíně. Spolek byl personálně provázán s koncernem a většina jeho příjmů plynula právě z Baťových závodů, resp. po roce 1937 z Baťova podpůrného fondu.⁷⁹ Výdaje spolku směřovaly do výstavby školních budov, nákupu pomůcek a na

⁶⁹ Nové školy ve Zlíně. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 30. 7. 1927, s. 2.

⁷⁰ SOKA Zlín, fond 1. SŠk, inv. č. 507.

⁷¹ Tamtéž, inv. č. 455.

⁷² VRÁNA, Stanislav: Pokusná jednotná škola ve Zlíně. *Školské reformy* 11, 1929, č. 4, s. 102–104.

⁷³ Zlínské školství. *Zlín*, 29. 4. 1932, s. 5.

⁷⁴ V zeměpise byla zmiňována odbytiště klíčových surovin, v cizím jazyce se mluvílo o továrně a městě – srov. KOLUMBER, T.: Výuka, s. 56, 62–65.

⁷⁵ SOKA Zlín, fond AMZ, inv. č. 716.

⁷⁶ WICHEREK, Jaroslav: Školy a vzdělávací činnost na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech XX. století. *Acta Musealia : Suplementa* 5, 2005, č. 1, s. 61.

⁷⁷ SOKA Zlín, 1. SŠk, inv. č. 465.

⁷⁸ Tamtéž, inv. č. 468.

⁷⁹ Tamtéž, fond Baťa, sign. II/5, ev. č. 1189, inv. č. 22.

odměňování učitelů.⁸⁰ Ve školním roce 1929/1930 byla průměrná měsíční mzda učitele Masarykovy pokusné měšťanské školy 1 709,21 korun⁸¹ a na dalších odměnách si v tomto školním roce učitelé rozdělili úhrnem bezmála 325 000 korun.⁸² Z této sumy byla nejvyšší odměna udělena řediteli školy Stanislavu Vránovi a činila bezmála 42 000 korun.⁸³ Výše výdělků učitelů byla determinována i aktivitami v koncernu.⁸⁴ Není pak bez zajímavosti, že i školní inspektoři, kteří měli kontrolovat práci zlínských učitelů, dostávali od Spolku rodičů pod obecným odůvodněním finanční odměny. To mohlo být i jedním z důvodů, proč školní inspektoři tak chválili práci zlínských kantorů.⁸⁵ Provázanost škol a města pak představovalo i působení ředitele Vrány v městském zastupitelstvu, jehož byl členem za kandidátku Baťovců.⁸⁶

Kromě učitelů podléhali koncernové kontrole i žáci a jejich rodiče. Rodiny žáků, kteří se ve vyučování nevhodně chovali nebo se jim zhoršil prospěch, byli navštěvováni referenty personálního oddělení.⁸⁷ Tomáš Baťa si byl vědom toho, že otec a matka mají velký vliv na své děti, a proto chtěl vychovávat také rodiče zlínských žáků. Učitelé proto spolu se Spolkem rodičů Zlín organizovali přednášky a besedy, kde vysvětlovali rodičům, jak má správný rodič vychovávat své dítě v souladu s firemní politikou.⁸⁸

V průběhu 20. a 30. let se zvyšoval počet žáků Masarykovy pokusné měšťanské školy, jejíž kapacita přestala stačit. Ve školním roce 1929/1930 ji navštěvovalo 304 žáků, ale o sedm let později to bylo už 1 037 žáků.⁸⁹ Masarykova pokusná měšťanská škola byla proto rozdělena na dvě části, čímž vznikla nová Komenského pokusná měšťanská škola. Ve školním roce 1937/1938 obě vzdělávací instituce navštěvovalo 1 160 žáků.⁹⁰

Zlínské pokusné školy měly poměrně širokou podporu u odborné a laické veřejnosti a jejich hlavním specifickým rysem ve srovnání s jinými československými pokusnými školami byla přítomnost silného partnera garantujícího trvalou finanční a materiální podporu.⁹¹

⁸⁰ Spolek rodičů. *Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa*, 17. 10. 1925, s. 10.

⁸¹ SOKA Zlín, fond 1. SŠk, inv. č. 461. Výše průměrné měsíční mzdy zlínského učitele byla o několik set korun vyšší ve srovnání s průměrnou měsíční mzdou učitele ostatních měšťanských škol. U jiných než zlínských učitelů se výše jejich mzdy striktně určovala podle délky praxe a podle toho, do jaké platové třídy patřili. Srov. zákon č. 274/1919 Sb. z. a n., jímž se upravují služební příjmy a výslužné učitelstvu na veřejných školách obecných a občanských (měšťanských), v původním znění. Ve Zlíně je ke mzdě třeba připočíst právě odměny ze strany Spolku rodičů. Srov. Školství ve Zlíně. *Rudé právo*, 6. 8. 1937, s. 4. Statistické údaje ke školám zveřejňované Státním úřadem statistickým v periodiku *Školy v republice Československé* nesledovaly průměrné mzdy a od školního roku 1926/1927 ani nerozlišovaly učitele podle platových tříd.

⁸² Více k vývoji výplat učitelů Masarykovy pokusné měšťanské školy např. KOLUMBER, T.: *Výuka*, s. 43.

⁸³ SOKA Zlín, fond Baťa, sign. II/5, ev. č. 1210, inv. č. 128.

⁸⁴ Například ředitel školy Vrána byl členem představenstva jedné z koncernových společností Fatra, a. s., Napa-jedla, odkud mu pravidelně plynuly další příjmy. Srov. Tamtéž, fond 1. SŠk, inv. č. 461. Baťovské zájmy zajišťoval také v městském a okresním zastupitelstvu, od března 1936 i v okresním výboru. V těchto institucích s ohledem na rozhodnutí Tomáše Baťi dodatečné příjmy patrně neměl.

⁸⁵ Tamtéž, fond Baťa, sign. II/5, ev. č. 1210, inv. č. 128.

⁸⁶ Srov. Kandidátní listina. *Zlín*, 16. 9. 1931, s. 1; Kandidátní listina spolupráce, Baťovců a přátel Velkého Zlína, která získala naprostou důvěru naší veřejnosti. *Zlín*, 30. 5. 1938, s. 3.

⁸⁷ SOKA Zlín, fond 1. SŠk, inv. č. 457.

⁸⁸ Tamtéž, fond Baťa, sign. II/5, ev. č. 1188, inv. č. 13.

⁸⁹ Tamtéž, sign. II/6, ev. č. 1296, inv. č. 358.

⁹⁰ Tamtéž, fond 1. SŠk, inv. č. 457.

⁹¹ Srov. KUSLOVÁ, Hana: Naše práce potřebuje lidí, jejichž srdce žijí po vzdělání : aneb reforma školství ve Zlíně. *Zvuk* 26, 2019, č. jaro-léto, s. 80–86.

Závěr

Otázka role baťovského koncernu v každodenním životě města Zlína byla doposud na okraji odborného zájmu. Ačkoliv Tomáš Baťa působil od přelomu 19. a 20. století jako největší plátcé daní v obecním výboru (zastupitelstvu), aktivnější angažmá navzdory snaze dobové politické reprezentace odmítal. Po vzniku Československa se zájmy závodů a místní radnice začaly rozcházet. Důvodem bylo ovládnutí radnice komunisty, kteří současně představovali Baťovy konkurenty. Pro komunální volby v roce 1923 vznikla kandidátka Baťovců. V rámci volební agitace byl zdůrazňován zájem továrny, současně byly ale připomínány palčivé problémy města, a to chybějící nemocnice, nevyhovující vodovodní síť a neutěšený stav veřejných škol.

Baťovci se stali vůdčí politickou silou, přičemž po volbách v roce 1927 měli v zastupitelstvu pohodlnou většinu a po volbách v roce 1931 jim patřily všechny mandáty s jedinou výjimkou. V roce 1938 neměli ani protikandidáta. Baťovská kandidátka si zajišťovala volební vítězství nepřípustným aktivním zkoumáním volebních preferencí jednotlivých voličů a zasahovala do chodu celého města včetně škol.

Jedním z velkých volebních témat v roce 1923 bylo zlepšení stavu zlínského školství. Z pozice vedení města představitelé společnosti ovlivňovali zlínské školství až do konce druhé světové války. Dalším nástrojem uplatnění vlivu na chod škol byl Spolek rodičů, jehož vznik v roce 1925 inicioval Tomáš Baťa jako předseda místní školní rady. Jediným zdrojem financování spolku byly finanční dary přímo či nepřímo od Baťova koncernu. Ten byl schopen uspokojit veškeré potřeby škol po stránce finanční, personální i prostorové.

Pokusné školy ve Zlíně dokonce mohly vzniknout jako první v Československu, avšak nedostatečné personální zabezpečení oddálilo jejich aktivaci až do doby, kdy vznikly obdobné ústavy v Praze. Zlínské školství bylo budováno na zásadách pokusné školy s inspirací v USA a v Evropě a díky kombinaci pokusnictví a koncernových zájmů vzniklo ve Zlíně jedinečné centrum reformních pedagogických snah v Československu.

Zjišťování konkrétní preference elektorátu, faktické podřazení města koncernové ředitelně, modifikace kurikula veřejné školy zájmům obchodní korporace, ale i působení na rodiče zaměstnané v závodě je třeba v podmínkách demokratického právního státu považovat za nevhodné a nežádoucí. Na druhou stranu je třeba připustit, že koncernový vliv byl v konečném důsledku ku prospěchu města i škol. Zlín se proto stal v baťovské éře významným centrem, jež bylo od roku 1949 sídlem kraje. Zlínské školy byly zcela unikátním příkladem úspěchů a kladů pokusného školství. Je nutno konstatovat, že koncern Baťa ve své době pouze využil možnosti, neboť nebyla přítomna taková míra právní limitace zásahů soukromé sféry do veřejných záležitostí.

Bibliografie

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek, fond Objektové svazky
Moravský zemský archiv v Brně, fond Sběrka matrik
Státní okresní archiv Zlín, fond 1. Střední škola
Státní okresní archiv Zlín, fond Archiv města Zlín
Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa
Státní okresní archiv Zlín, fond Dominik Čipera
Státní okresní archiv Zlín, fond Okresní soud ve Zlíně

Státní okresní archiv Zlín, fond Okresní školský výbor
Státní okresní archiv Zlín, fond Obecní úřad Otrokovice

Tištěné prameny

České slovo
Naše pravda
Rudé právo
Sdělení zaměstnancům firmy T. a A. Baťa 1923, 1925, 1927, 1929
Zlín
Zlínská pravda

Právní předpisy

Zákon č. 75/1919 Sb. z. a n., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé, ve znění zák. č. 111/1937 Sb. z. a n.
Zákon č. 274/1919 Sb. z. a n., jímž se upravují služební příjmy a výslužné učitelstvu na veřejných školách obecných a občanských (měštanských).

Literatura

- BAŤA, Tomáš: *Úvahy a projevy, Svazek 1 : Mé začátky*. Zlín 1932.
- CACH, Josef – VÁŇOVÁ, Růžena: Václav Příhoda (1889–1979) : Život a dílo pedagoga a reformátora školství. *Pedagogika* 50, 2000, č. 1, s. 3–12.
- DOLESHAL, Zachary Austin: Revolutionary Transformation : 1894–1939 : The Baťa Company's Beginnings and Its Golden Era. *Slovo* 15, 2014, č. 1, s. 6–9.
- HAVELKA, Emanuel: O Úhlových reformách pedagogických a školských podle jeho filosofie a jeho praxe. *Školské reformy* 14, 1933, č. 7, s. 198.
- HESS, František: Členové zemského výboru. *Politický kalendář občanský a adresář země koruny České* 37, 1931, č. 1, s. 1–382.
- JEMELKA, Martin – ŠEVEČEK, Ondřej: *Továrni města Baťova koncernu : Evropská kapitola globální expanze*. Praha 2016.
- KARFÍK, Vladimír: *Prof. Ing. arch. Vladimír Karfík : 1901–1996 : Vzpomínky*. Luhačovice 2017.
- KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana: „Nová škola“ v meziválečném Československu ve Zlíně : *Ideje, aktéři, místa*. Praha 2020.
- KASPER, Tomáš: Cesta k reformě školy : Historicko-systematický pohled na příkladu meziválečné pedagogické diskuze. *Pedagogika* 69, 2019, č. 3, s. 379–389.
- KLOUBEK, Vilém: *Obecní zřízení všech zemí republiky Československé a volební řád se všemi zákony k tomu se vztahujícími a s příslušnou judikaturou až do doby nejnovější*. Praha 1922.
- KLOUBEK, Vilém: *Obecní zřízení zemí republiky Československé se všemi zákony k tomu se vztahujícími a s příslušnou judikaturou až do doby nejnovější*. Praha 1929.
- KOLUMBER, David: *Spory o Baťův odkaz*. Ostrava 2016.
- KOLUMBER, David: Disputes over Ownership of the Baťa Empire. *Journal on European History of Law* 13, 2022, č. 1, s. 70–79.
- KOLUMBER, Tereza: *Výuka němčiny v podmínkách baťovské pokusné školy*. Brno 2020.
- KUSLOVÁ, Hana: Naše práce potřebuje lidí, jejichž srdce žízni po vzdělání : aneb reforma školství ve Zlíně. *Zvuk* 26, 2019, č. jaro–léto, s. 80–86.
- MACLEOD, Gordon – WARD, Kevin: Spaces of Utopia and Dystopia : Landscaping the Contemporary City. *Geografiska Annaler : Series B, Human Geography, Special Issue : The Dialectics of Utopia and Dystopia* 84, 2002, č. 3–4, s. 153–170.
- PERNES, Jiří: Tomáš Baťa a jeho politické názory. In: TOMAŠTÍK, Marek (ed.): *Tomáš Baťa : Doba a společnost*. Brno 2007, s. 46–50.
- POKLUDA, Zdeněk: Bibliografické ohlednutí na téma Baťa. *Česko-slovenská historická ročenka* 23, 2021, č. 2, s. 99–146.
- POKLUDA, Zdeněk: *Sedm století zlínských dějin*. Zlín 2006.
- SCHÖRPNER, František: *Divy světa : Člověk a příroda tvůrci zázraků, II*. Praha 1938.
- SOBE, Noah: *Provincializing the Worldly Citizen : Yugoslav Student and Teacher Travel and Slavic Cosmopolitanism in the Interwar Era*. New York 2008.
- STEINFÜHRER, Annett: Stadt und Utopie : Das Experiment Zlín 1920–1938. *Bohemia : Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 43, 2002, č. 1, s. 33–73.

- STEINFÜHRER, Annett: Uncharted Zlín : The Forgotten Lifeworlds of the Baťa City. In: KLINGAN, Katrin – GUST, Kerstin (eds.): *A Utopia of Modernity: Zlín : Revisiting Baťa's Functional City*. Berlin 2009, s. 105–116.
- ŠEVEČEK, Ondřej: *Zrození Baťovy průmyslové metropole : Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. Ostrava 2009.
- URBANOVSÁ, Eva: České pokusné školy 30. let podle návrhu Václava Příhody. *Pedagogická orientace* 6, 1996, č. 21, s. 18–24.
- URBANOVSÁ, Eva: Pedagogický sbor na Masarykově pokusné měšťanské škole ve Zlíně (1929–1939). *Pedagogická orientace* 8, 1998, č. 1, s. 36–46.
- URBANOVSÁ, Eva: Rozvoj pokusných škol ve Zlíně. *Pedagogická orientace* 7, 1997, č. 1, s. 69–74.
- VRÁNA, Stanislav: Pokusná jednotná škola ve Zlíně. *Školské reformy* 11, 1929, č. 4, s. 102–104.
- VRÁNA, Stanislav: *Praxe na reformní škole měšťanské*. Zlín 1936.
- WICHEREK, Jaroslav: Školy a vzdělávací činnost na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech XX. století. *Acta Musealia : Suplementa* 5, 2005, č. 1, s. 1–70.
- Zlínské školství : Z názorů Tomáše Baťa a J. A. Baťa na výchovu : Dnešní stav : Plány do budoucna*. Zlín 1934.
- Zpráva a účty města Zlína za rok 1933 : Vydáno péčí a nákladem zastupitelstva města Zlína k informaci občanům*. Zlín 1933.

Summary

The Town of Zlín in the Interwar Years : The Baťa Concern as a Decisive Participant in Municipal Politics and Public Education

The study deals with the influence of the Baťa concern on the operation of the town of Zlín and the establishment and further development of public schools from 1923 to 1938 (1945). The owner of the factory, Tomáš Baťa, had been involved in Zlín's public affairs since the beginning of the 20th century as a municipal committee member. Due to the communist staffing of the town administration, there was a hostile atmosphere between the councillors and the company, which posed a problem for the growing factory. Therefore, in 1923, Tomáš Baťa decided to enter municipal politics through his political group, the "Baťovci" (Baťa's employees). Their victory in the elections has been described as a turning point for the town, which was adapting to the production and economic needs of Baťa Co.

Despite the growing electoral support for the Baťovci electoral list, the company did not leave the 1931 and 1938 elections to chance. It used trustees to actively gather information on how citizens would vote and how they voted in the elections. From 1931, the Baťovci was the electoral municipal hegemon and ran the city until May 12, 1945 (except from August 21, 1944, to May 2, 1945).

In 1923, the Baťovci promised to improve the condition of Zlín schools in their election programme. They suffered from a lack of space and staff. Tomáš Baťa thought that, in addition to modernising school buildings, it was also essential to transform the outdated pedagogical concept of schools. In the interwar period, experimental schools were established in the town, and Zlín began to be regarded both in Czechoslovakia and abroad as a model of reform efforts. However, this would not have been possible without the corporation's financial support. The money from the company was transferred through the Zlín Parents' Association, whose members were part of the Baťa family. In addition to the teachers, the parents of the pupils were also subject to company control. The HR officers of the factory visited them if their children's grades or behaviour deteriorated.